

ami növelhette a Felső-Tisza jobb partjáról elszármazóknak a polgári szakmák iránti fogékonyságát. Ez is magyarázhatja, hogy viszonylag szép számban választottak műszaki, orvosi és közgazdasági pályát, miközben például teológiai egyetemi tanárrá ebből a térségből senki nem vált. (Ez persze felveti a debreceni teológia elzárkózásának kérdését is.) Ám ez a kör azért mégsem a polgársághoz tartozott: nemcsak a sok generáción át felkutatható papi, hanem a kishemesi felmenők száma is jelentős. A régió református kishemességének rétegsztratégiájában több évszázados kontinuitással volt jellemző az iskolázás útján történő társadalmi felemelkedés törekvése. Az oktatás kiterjedése nyomán a 19. század végén már mind több az olyan egyetemi tanár, akinek az apja pedagógusként ténykedett – ők szinte mind Sárospatakon is születtek, ami jelzi ennek az egyébként elhanyagolható nagyságú városnak a centrális jelentőségét az egyházkerület szellemi életében.

A könyvvel kapcsolatban minden dicséretet felülír annak az egyszerű ténynek a rögzítése, hogy izgalommal várjuk a sorozat következő darabjait. Változtatásokat a kiérlelt munkamódszerben és a szerkezetben nem látunk szükségesnek. Ugyanakkor egyetlen hiány orvoslása fontos volna: a kötetek roppant mennyiségben tartalmaznak olyan adatokat, amelyekben régen kiterjedt mutatók segítették az olvasó eligazodását. Ma már ritkán készülnek mutatók, a kiadó viszont lehetővé teheti CD-mellékleten vagy online publikálással a szabad keresést. Kovács I. Gábor sorozata feltétlenül megérdemelné ezt a gondoskodást, amelynek révén megsokszorozódna a kötetek felhasználóinak száma.

Ugrai János

Zsolt Nagy

GREAT EXPECTATIONS AND INTERWAR REALITIES

Hungarian Cultural Diplomacy, 1918–1941

Central European University Press, Bp. 2017. 341 oldal

A 19. század vége felé egyre nagyobb teret nyert az akkori modern világban az az összetett jelenség, amelyet azóta kulturális diplomáciaként jellemeznek, s amely különösen az első világháborúban, illetve az azt lezáró békeszerződések nyomán vált egyre markánsabbá, majd a hidegháborúban teljességedett ki. Nagy Zsolt könyve a két világháború közötti magyar kultúrdiplomáciát vizsgálja, melyről Klebelsberg Kuno, a kor vallási- és közoktatási minisztere olyan találóan jegyezte meg, hogy „a magyar hazát ma elsősorban nem a kard, hanem a kultúra tarthatja meg és teheti ismét naggyá”. A magyar politikai elitet a békedekrétum után a revízió érdekelte, s ez volt a világháborút követő két évtizedes magyar politika lényegi, megfogható és minden másnak fölérendelt vezérfonala is: visszaszerezni az elvesztett területeket és magyar nyelvű népességet.

A szerző, Nagy Zsolt Magyarországon végezte középiskolai tanulmányait, majd a University of Chicagon egyetemi diplomát, a University of North Carolinan pedig doktori (PhD) fokozatot szerzett. 2012 óta a minneapolis-i University of St. Thomas oktatója. E kötet az első könyve, mely a téma kifejtéséhez a szakirodalom mellett számos magyar és amerikai archívum anyagait, illetve korabeli napilapokat hív segítségül. A könyv két nagyobb egységre oszlik. Az első a kulturális propaganda vizsgálata 1914 és 1939 között. Magyarország különösen sokat szenvedett az ellenséges propagandától, ezért a magyarok úgy látták, hogy a háború elvesztésének egyik oka a külföldi magyarellenes hangulatkeltés volt. Ezt tovább erősítette a nyugati hatalmak viszonya a Károlyi- majd a Kun-rezsimhez, a folyamat betetőzését pedig

a trianoni békeszerződés jelentette 1920-ban. A magyar politikai vezetés ezt követően arra jutott, hogy a külföld (elsősorban a nyugati államok) felé lényegesen kedvezőbb imázst kell kiépíteni, s ez az elképzelés aztán kiterjedt a kultúra minden területére. Az imázsépítési folyamatot gyakorlatilag Bethlen István és Klebelsberg Kuno vezényelte, de a mindenkori kormány próbált minél inkább a háttérben maradni. 1927 után, amikor az országnak sikerült a korábbi politikai elszigetelődéséből kilépni, a magyar kulturális propaganda kettőzött erővel látott neki feladatának, amelynek fő célja egy majdani revízió előkészítése és elősegítése volt. Ekkor jelennek meg a külföldi elit mellett a tömegekhez is szóló kódolt vagy kevésbé rejtett kulturális üzenetek. A célországok elsősorban a hagyományos nyugati hatalmak voltak, valamint a Népszövetség, illetve a szervezetbe tartozó számos ország.

Ezt követően a szerző a magyarok által önmagukról kialakítani kívánt képét, illetve ennek mások felé való projekcióját vizsgálja a magyar kulturális diplomácia tevékenysége során. Ehhez először is el kellett dönteni: mi is a „magyar”, aminek jegyében – érvel Nagy – a világ, pontosabban a nagyhatalmak felé megfelelő imázst kell közvetíteni. Az erről folyó diskurzus azonban közel sem folyhatott közös alapon, minthogy a magyarság mibenlétének meghatározását illetően többféle szemlélet ütközött. A szerző tömören, lényegre törően mutatja be az urbánus, a népi, a fajvédő és a konzervatív nemzeti liberálisok főbb szellemi áramlatait, Szekfű Gyula, Prohászka Lajos, Eckhardt Sándor és Illyés Gyula jelentős írásain keresztül. Mivel az elit határozta meg a kulturális diplomácia fő irányvonalait, így a propaganda elsősorban a nyugati országok felé érvényesült, ez viszont ellentétben állt a tradicionális, a magyarok ázsiai eredetét is figyelembe vevő egyéb narratívákkal, melyek ebbe a nyugati orientációba kevésbé voltak beleilleszthetők.

A könyv további fejezeteiben a magyar kultúrdiplomáciai tevékenységet vizsgáló esettanulmányok sorjáznak. A konkrét részkérdések vizsgálata helyett Nagy inkább a kultúrdiplomácia szempontjából fontos nagyobb területekre koncentrált: ezek a tudományos életben, a turizmusban, a rádióban és mozifilmekben megjelenő elemek. A magyar politikai vezetés tudományos eszközökkel kívánta meggyőzni a Nyugatot arról, hogy Magyarország nem csupán egy kis ország a sok közül, hanem minden szempontból a legkiemelkedőbb a térségben, ezért máshogy kell hozzá közelíteni, máshogy kell megítélni és bánni vele. Ez a kampány, ahogy Nagy érzékletesen bemutatja, az akadémiai elit munkásságával, a tudományos publikációk és a különböző tudományterületek magyar sikereivel próbált hatást elérni. Külföldön olyan kulturális intézményeket hoztak ekkor létre, amelyekben válogatott magyar szakemberek próbálták népszerűsíteni a magyar tudományos vívmányokat, és bizonyítani, hogy „a magyar kultúra lényeges és elválaszthatatlan része volt az európai kultúrának”. (113.) Ezek megjelenési formái elsősorban a bécsi, berlini, illetve római székhelyű Collegium Hungaricumok voltak, de Nagy külön górcső alá veszi az 1938-ban New Yorkban létesített Magyar Referencia Könyvtárat is, ahol a magyar kormány megpróbálta elkerülni a propaganda látszatát, és inkább kulturális tevékenységnek „álcázta” a könyvtárat.

A magyar vezetés számos tanulmánnyal is próbálta terjeszteni a magyar történelmi és kulturális értékeket és a szerintük Közép-Európában fennálló magyar kulturális felsőbbrendűségét. Ilyen tevékenységet folytatott a Magyar Revíziós Liga, a Magyar Külügyi Társaság, majd később a Magyar Szemle Társaság is – hatékony, bár szigorúan nem hivatalos kormányzati támogatással. Két kiemelkedő idegen nyelvű kiadványban, a *Nouvelle Revue de Hongrie* és a *Hungarian Quarterly* hasábjain sokszor nagynevű külföldi személyiségek jegyezték cikkeket, a magyar szerzők tollából származó tanulmányok pedig a magyar történelem európai jellegét voltak hivatottak hangsúlyozni, mintegy igazolást adva az 1927 után kibontakozó békés revizionizmus politikájának. A külföldi előadások és kiadványok rendszeresen Magyarország civilizációs küldetését skandálták, és a környező országok narratívájához hasonlóan a magyart a térség kiválasztott népének tartották. A szerző megállapítása szerint, „mivel a tudományos ösztöndíjakat a kultúrdiplomácia eszközeként tekintették, az akadémiai tevékenység és a politika közötti megkülönböztetés elmosódott”. (159.)

A turizmust, illetve annak a magyar kulturális diplomáciában játszott szerepét tárgyaló fejezet szintén izgalmas, ugyanis ezen a fronton is nagy kihívásokkal kellett az országnak szembenéznie. Nem csupán arról volt szó, hogy Trianon miatt zsugorodott a turizmusra használható terület – s ilyen szempontból is nagy veszteség érte Magyarországot –, de úgy kellett alakítani a turizmus ügyét, hogy az egyrészt megfeleljen a magyar kultúrfölény igazolásának, ugyanakkor megfelelő számú turistát vonzzon ahhoz, hogy jövedelmező iparágként a magánszektor is megfelelő mértékben részt vegyen benne. Az első világháborúig kialakult az a nyugati kép, hogy kulturális szempontból Magyarország valahol Kelet és Nyugat között helyezkedik el, de talán több van benne az előzőből. A világháború előtti évtizedek egyre tudatosabb állami lépései e kép megváltoztatására nem jártak túl sok sikerrel, s még az 1896-os millenniumi kiállítás sem volt képes szertefosztatni ezt a – magyar vélemény szerint – téves sztereotípiát. A pénzügyi rekonstrukció után 1926-ban indult meg ismét a célzott állami turizmustámogatás, majd 1927-től kezdődően a tudatos országimázs erősítése számokban is realizálódott: a külföldi vendégéjszakák száma 1927 és 1937 között megduplázódott. A fő attrakció természetesen Budapest volt, amely gyógyvizeinek köszönhetően, valamint kávéházai s különösen éjszakai mulatóvilága miatt felvette a versenyt bármelyik nyugati metropolisszal. Emellett a Hortobágy, illetve a népi hagyományok és a Balaton jelentette a fő turista látványosságokat. 1938-ban aztán részben a megváltozott nemzetközi viszonyok miatt éppen a Szent István-évben a turizmus visszaesett, s a következő évben kitört második világháború jó időre véget vetett esélyeinek.

Az utolsó esettanulmányt magában foglaló fejezet a magyar kulturális propaganda területén a rádió és a filmek, különösen a híradók és kulturális tematikájú filmek szerepét elemzi. A rádió mint vadonatúj médiaeszköz kihasználásában a kor médiacsászáranak, Kozma Miklósnak volt a legkiemelkedőbb szerepe. Ebben hathatós elvárás és segítség is érkezett felé kormányzati oldalról. A cél kettős volt: „jó minőségű és szórakoztató programot kínálni a szomszédos országokban élő magyarságnak, de ezzel egyidejűleg a külföldi hallgatóságnak is képviselni a magyar kultúrfölényt és annak az európai kultúrához való hozzájárulását”. (238–239.) A rádióprogramok – melyek egyaránt szolgálták a belföldi magyarok, az utódállamokban rekedt magyarok és a külföldiek tájékoztatását – szintén felszínre hozták a „magyarság” meghatározásának kérdését, illetve az identitás és politikai töltet közötti feszültséget. Voltak olyanok, akik kizárólagosan a magyar nyelv használatát tudták elfogadni, míg mások a sugárzás kétharmadát kitevő zenei kínálat magyar részét szerették volna abszolút többségben hallani. A fiatal filmipar több kaotikus és ínséges év után az 1920-as évtized második felében kezdett talpra állni, amiben szintén nagy szerepe volt Kozmának, illetve annak a felismerésnek, hogy a mozgókép szinte mindennél nagyobb propagandaerővel bír. A rádióéhoz hasonló viták övezték a kultúrfilmek és híradók tartalmi vonatkozását is: a „mi is mutatja be jól és pozitívan a magyarságot?” témakörben. Nagy jól érzékelteti, hogy ebben ér össze a három vizsgált propagandatípus: a turizmus, a rádió és a film. Noha nem tudatosan, mégis szorosan egymásra épülnek: a turisztikai célok megjelennek a propagandafilmekben, a rádióban hallható zene sokszor feltűnik az 1930-as évek hangosfilmjeiben, s mindhárom Magyarország pozitív képét próbálja sugározni – elsősorban – a nagyérdemű külföldi közönségnek.

Mi is akkor a tanulság? – teszi fel a kérdést a szerző. Érdemes volt-e annyi energiát beleölni a kultúrdiplomáciába a két világháború között? Elősegítette-e a hön áhított célt, Trianon revízióját? A szerző saját válasza igen sommás: „A magyar kultúrdiplomácia elbukott, mert annak a békeszerződés revíziójára irányuló célja senkit sem érdekelt, csupán a magyarokat”. (299.) Fontos észrevétel, hogy a fennálló nemzetközi erőviszonyok miatt Magyarországnak nem is volt nagyon más választása, mint a kulturális frontra összpontosítani, ami természetesen józanabb külpolitikával állhatott volna összhangban, különösen az 1930-as években. Mindez mégsem volt teljesen hiábavaló, noha a revízió csak ideiglenesen valósult meg, s azután ismét kiábrándulás jött – talán még nagyobb mértékben, mint korábban. Érdekes módon – jegyzi meg Nagy – a

két háború között folytatott kulturális propaganda egyik örökségeként a kommunizmus időszak alatt a kötelező betagozódás miatt ez a típusú diplomácia nyithatott egyfajta ablakot a nyugati világra. Másfelől a két világháború között a magyarság mibenlétéről folytatott diskurzus nagyban hozzájárult ahhoz, ahogy ma is látjuk magunkat Európában: különleges, egyedi, kevés erővel bíró, de nagy tudományos és művészi teljesítményre képes, kicsit Kelet és Nyugat közt lebegő, de mégis teljesen Európához tartozó nemzetként.

Nagy Zsolt érdekes és hasznos könyve jelentős kulturális jelenségre irányítja rá a figyelmet, amely gyakran másodrendű fontossággal bír a korszakot leíró szakirodalomban. Ráadásul az angol nyelven megjelent kötet főként a külföldi olvasóknak közvetíti a két világháború közti viharos magyarországi évekről egy olyan tematikai keretben, amely ma is aktualitással bír. A könyv ugyanakkor a szélesebb értelemben vett földrajzi térségünk egyes országainak identitáspolitikájáról írt művek folytatásának is tekinthető. S noha a kultúrpolitikát a nagypolitikában érthető módon mindig csak a háttérben lehet megtalálni, a mindennapi életre gyakorolt hatása szinte felbecsülhetetlen. Éppen ezért fontos, hogy a kötetben olvasmányos formában és nagy forrásbázisra építve olvashatunk a témáról, s egyben saját magyarságunkról is kapunk egy korabeli felvételt, amely lassan fakul ugyan, de ma is tisztán látszik. A kötet remélhetően magyar fordításban is hamarosan elérhető lesz.

Peterecz Zoltán

Monostori Imre

SZEKFŰ GYULA A VÁLTOZÓ IDŐKBEN

Életmű – fogadtatás – utókor, 1913–2016

Pro Pannonia, Pécs 2017. 575 oldal

Sokszor és sokan elmondták már, hogy Szekfű Gyula az egyik, ha nem a legjelentősebb, de kétségtelenül a legnagyobb hatású magyar történetíró. Munkái már életében nagy vihart kavartak, és e viták azóta sem csitulnak, újabb és újabb nemzedékek fordulnak érdeklődéssel felé, bírálva vagy éppen dicsérve őt. Megjelent a „szekfűológia” kifejezés, amely a vele foglalkozó kiterjedt szakirodalomra utal. Ennek fényében meglepő, hogy teljes pályáját áttekintő monográfia csak 2015-ben jelent meg, majd ezt követte Monostori Imre kötete.

A történészcehen kívüli szerző nagy fába vágta a fejszét, amikor évtizedekkel ezelőtt a jeles tudóssal kezdett foglalkozni. Kutatásait ebben a lenyűgöző munkában összegezte, amelytől jóval többet kapunk, mint amire számítunk: a gazdag életmű mellett részletesen foglalkozik annak fogadtatásával egészen napjainkig, e vállalásának úgy tehet eleget, ha maga háttérbe vonul, és hagyja az általa felkutatott hatalmas anyagot „beszélni”, hiszen az ismertebb munkák mellett felhasznált folyóiratokban, napilapokban megjelent elfeledett írások, illetve kiadatlan leveleket, kéziratokat is.

Figyelemreméltó a mű szerkezete: Monostori nem bíbelődik az életrajzi adatok felsorolásával, Szekfű iskoláiról, bécsi éveiről, levéltári tevékenységéről, magánéletéről, személyiségéről jószíval alig tudunk meg valamit – csupán egy rövid utóhang idézi a kortársak visszaemlékezéseit. A szerzőt elsősorban az érett tudós és a közéleti szereplő érdekli, ezért a dolgok közepébe vágva könyve első három fejezetében Szekfű nézeteit foglalja össze.

1945 előtti világképének meghatározó elemei közt tartja számon a szkeptikus Szekfű racionális gondolkodását befolyásoló katolikus morált. A szellemtörténész a katolikus történetírás